

Adam Lityński

- ▶ Akademia Humanitas w Sosnowcu
(Humanitas University in Sosnowiec, Poland)
- ▶ e-mail: adamlityn@interia.pl
- ▶ ORCID: 0000-0003-0899-9130

DOI: 10.15290/mhi.2025.24.02.21

LENIN PRAWNIK O PRAWIE REWOLUCJI. ZAGADNIENIA WYBRANE. SZKIC PROBLEMU

Abstrakt

O wodzu rewolucji bolszewickiej napisano już bardzo wiele książek i artykułów naukowych. Autorzy biografii na ogół ledwie wzmiankują o fakcie, że Lenin ukończył prawo na Uniwersytecie w Petersburgu. Nie zajmowano się Leninem jako twórcą sowieckiego prawa, które wszak miało być – i w znacznym stopniu było – zupełnie inne aniżeli prawo cywilizowanych systemów XX wieku.

Lenin, mimo że umarł stosunkowo młodo (w wieku 54 lat), żył w trzech zupełnie różnych epokach:

1. w imperium rosyjskim o systemie feudalnym, ze specyfiką rosyjską tego systemu;
2. w krótkich latach przegranych wojen i rewolucji (1904 – październik 1917);
3. od listopada 1917 roku do śmierci był zwycięskim wodzem nowego systemu totalitarnego, pierwszego takiego w dziejach świata.

Mussolini, Hitler i inni przyjdą później, wielu nawet znacznie później, przy czym wraz z upadkiem tych innych upadnie też system przez nich utworzony, natomiast Lenin stworzony przez siebie system przekazał w ręce Józefa Wissarionowicza Dżugaszwilego – Stalina i kolejnych wodzów.

Jak wiadomo, w listopadzie 1891 roku Włodzimierz Uljanow ukończył na Uniwersytecie w Petersburgu prawo; ukończył je celująco, otrzymał dyplom Cesarskiego Uniwersytetu

Petersburskiego z wyróżnieniem i wkrótce rozpoczął praktykę w kancelarii adwokackiej. Czy studia prawnicze odegrały jakąś rolę, gdy przyszedł czas, kiedy Włodzimierz Uljanow – już wówczas jako Lenin – tworzył prawo dla czerwonego imperium? Prawo zupełnie inne aniżeli to, którego uczono na carskim uniwersytecie.

Słowa kluczowe: Włodzimierz Uljanow, Lenin, twórca prawa bolszewickiego

LENIN, LAWYER ON THE LAW OF REVOLUTION. SELECTED ISSUES. OUTLINE OF THE PROBLEM

Abstract

Many books and academic articles have been written about the leader of the Bolshevik Revolution. Biographers generally barely mention the fact that Lenin graduated in law from the University of St. Petersburg. Lenin has not been studied as the creator of Soviet law, which was supposed to be – and to a large extent was – completely different from the law of civilized systems of the 20th century.

Although Lenin lived a relatively short life (54 years), he lived in three completely different eras:

1. in the Russian Empire with its feudal system and the specific Russian characteristics of that system;
2. in the short years of lost wars and revolutions (1904 – October 1917);
3. from November 1917 until his death, he was the victorious leader of a new totalitarian system, the first of its kind in world history.

Mussolini, Hitler, and others would come later, many even much later, and with the fall of these others, the system they created would also fall, while Lenin handed over the system he had created to Joseph Vissarionovich Dzhugashvili – Stalin and subsequent leaders.

As is well known, in November 1891, Vladimir Ulyanov graduated from the University of St. Petersburg with a degree in law; he graduated with honors, receiving a diploma from the Imperial University of St. Petersburg, and soon began practicing at a law firm. Did his law studies play any role when the time came for Vladimir Ulyanov – already known as Lenin – to create laws for the red empire? Laws completely different from those taught at the tsarist university.

Keywords: Vladimir Ulyanov, Lenin, creator of Bolshevik law

1. Uwagi wstępne

Jak wiadomo, w listopadzie 1891 roku Włodzimierz Uljanow ukończył na Uniwersytecie w Petersburgu prawo; ukończył je celująco, otrzymał dyplom Cesarskiego Uniwersytetu Petersburskiego z wyróżnieniem i wkrótce rozpoczął praktykę w kancelarii adwokackiej¹. Czy studia prawnicze odegrały jakąś rolę, gdy przyszedł czas, kiedy Włodzimierz Uljanow – już wówczas jako Lenin – tworzył prawo dla czerwonego imperium? To są główne problemy badawcze, na których chciałbym się skupić w niniejszym tekście.

Będę się wspierał przede wszystkim pismami samego Lenina, których pozostawił on bardzo wiele, a które zostały w systemie sowieckim pieczołowicie zebrane i wydane, zaś w tzw. Polsce Ludowej – czyli pod sowieckim panowaniem – przetłumaczone na język polski.

Postaram się przedstawić główny problem badawczy na tle epoki, w której żył Lenin. A Lenin, mimo że umarł stosunkowo młodo (w wieku 54 lat), żył w trzech zupełnie różnych epokach:

1. w imperium rosyjskim o systemie feudalnym ze specyfiką rosyjską tego systemu;
2. w krótkich latach przegranych wojen i rewolucji (1904 – październik 1917);
3. od listopada 1917 roku do śmierci był zwycięskim wodzem nowego systemu totalitarnego, pierwszego takiego w dziejach świata.

Mussolini, Hitler i inni przyjdą później, wielu nawet znacznie później, przy czym wraz z upadkiem tych innych tu wymienionych upadnie też system przez nich utworzony, natomiast Lenin stworzony przez siebie system przekazał w ręce Józefa Wissarionowicza Dżugaszwilego Stalina i kolejnych wodzów.

2. Filozofia

Dla Marksa i Engelsa² takie czynniki jak prawo i wymiar sprawiedliwości nie łagodziły bynajmniej sprzeczności w społeczeństwie. Przeciwnie: państwo i prawo powodowały

¹ R. Service, *Lenin. Biografia*, tłum. M. Urbański, Warszawa 2003, s. 87.

² Carl Friedrich i Zbigniew Brzezinski trafnie zwrócili uwagę, że dla ideologii obowiązującej w Związku Radzieckim biblią były myśli i dzieła Marksa i Engelsa, podczas gdy we Włoszech

nasilenie sprzeczności, głównie przez usankcjonowanie własności prywatnej. Wszak Engelsowska formuła to: „Póki istnieje państwo – nie ma wolności. Kiedy będzie wolność – nie będzie państwa”, co Lenin w pełni podzielał³. W komunizmie miało nie być klas, a więc miałyby nie być państwa, a więc tym bardziej miałyby nie być prawa⁴. Ale to nie znaczy, że miałyby nie być władzy, czyli władzy tylko opartej na sile. Hannah Arendt uogólni, że „marksowska koncepcja państwa całkowicie wyeliminowała element prawa”⁵.

Prawo to instrument dominacji klasowej. Taka interpretacja prawa logicznie prowadziła do uznawania, że władza państwowa stoi ponad prawem, że prawo jest jedynie instrumentem władzy politycznej. „Władza nieograniczona, nie skrzepowana prawami, opierająca się na sile w najbezpośredniejszym znaczeniu tego wyrazu – to jest właśnie dyktatura” – formułował wódz rewolucji⁶. Według Trockiego dyktatura proletariatu miała być „pomostem” między społeczeństwem burżuazyjnym a socjalistycznym⁷. Dyktatura proletariatu, co do zasady, miała być nieskrępowana nawet przez swoje własne prawa. Konsekwencją była pogarda dla „burżuazyjnych” koncepcji niezawisłości sądownictwa i sprawiedliwości proceduralnej. Dla Lenina wiara w uniwersalną sprawiedliwość prawną była po prostu absurdem⁸.

Najpierw trzeba było władzę zdobyć. Kto miał to zrobić? Nie od rzeczy będzie przypomnieć, że w kulturze rewolucyjnej Cesarstwa Rosyjskiego w XIX wieku zrodził się ruch zwany narodnictwem; miał on różne nurty i doszło w nim do rozłamu, ale radykalny odłam (którego liderem był Piotr Nikiticz Tkaczow, pisarz, krytyk literacki, 1844–1886) szedł z hasłami, że rewolucji w Rosji powinni dokonać świadomi celu i profesjonalni

i w Niemczech ideologię formułował lider partii. C.J. Friedrich, Z.K. Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge 1956, s. 10.

³ W. Lenin, *Państwo a rewolucja*, [w:] idem, *Dzieła wszystkie*, t. 33, Warszawa 1987, s. 90–91.

⁴ Np. J. Paszukanis, *Ogólna teoria prawa a marksizm*, tłum. L. Lisiakiewicz, Warszawa 1985, s. 137 i passim; zob. też L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu. Powstanie, rozwój, rozkład*, Londyn 1988, s. 830.

⁵ H. Arendt, *Polityka jako obietnica*, red. i wprowadzenie J. Kohn, tłum. W. Madej i M. Godyń, postowie P. Nowak, Warszawa 2005, s. 121.

⁶ Cyt. za L. Kołakowski, op. cit., s. 765.

⁷ L. Trocki, *Zdradzona rewolucja. Czym jest ZSRR i dokąd zmierza*, tłum. A. Achmatowicz, Warszawa 1991, s. 44.

⁸ A. Walicki, *Marksizm i skok do królestwa wolności. Dzieje komunistycznej utopii*, Warszawa 1996, s. 329; idem, *Filozofia prawa rosyjskiego liberalizmu*, tłum. J. Stawiński, tłumaczenie przejrzał autor, Warszawa 1995, s. 108.

rewolucjoniści. Wspomniany Dmitrij Wołkogonow w swojej wybitnie odkrywczej biografii Lenina napisał między innymi, że Marks i Engels byli teoretykami, zaś Lenin wniósł do ich nauki „rosyjski, sekciarski, azjatycki bolszewizm”, który przekształcił ich naukę „w katechizm walki klasowej”⁹. To Lenin wkroczył na ścieżkę wskazaną pół wieku wcześniej przez Tkaczowa i to w działaniach Lenina skumulowały się tradycje carskiego despotyzmu z koncepcją obalenia porządku świata przy pomocy zawodowych rewolucjonistów.

W myśli Leninowskiej każde państwo opiera się na nagiej sile, a władza państwowa sprowadzona zostaje do funkcji represyjnej, w komunizmie sprawowanej z reguły bezpośrednio¹⁰, tj. bez pośrednictwa prawa¹¹. Prawo nie stanowi nieodzownego elementu państwowości¹².

Oryginalną myślą Lenina było to, że posiadacze władzy politycznej mogą się całkowicie obejść bez prawa, że nie jest niezbędne nadawanie ich nakazom formy prawnej¹³. Klasyczne pojęcia prawa i praworządności nie miały zastosowania w warunkach władzy bolszewików. Wraz ze zwycięstwem komunizmu zniknie w ogóle prawo, a harmonijne współżycie ludzi będzie się odbywało nie pod przymusem prawa, ale na zasadzie pełnej swobody¹⁴ – pisał w 1919 roku Aleksandr Grigoriewicz Gojchbarg, jeden z czołowych prawników radzieckich. Hannah Arendt uogólni, że „marksowska koncepcja państwa całkowicie wyeliminowała element prawa”¹⁵.

⁹ D. Wołkogonow, *Lenin*, tłum. M. Antosiewicz, Warszawa 1997, s. 57.

¹⁰ W. Lenin, *Państwo a rewolucja...*, s. 95, 108, 111.

¹¹ A. Walicki, *Filozofia prawa rosyjskiego liberalizmu...*, s. 104; zob. też A. Walicki, *Marksizm i skok do królestwa wolności...*, s. 328–329.

¹² A. Walicki, *Marksizm i skok do królestwa wolności...*, s. 29; zob. też idem, *Filozofia prawa rosyjskiego liberalizmu...*, s. 104, por. także L. Kołakowski, op. cit., s. 747.

¹³ A. Walicki, *Filozofia prawa rosyjskiego liberalizmu...*, s. 104; idem, *Zarys myśli rosyjskiej. Od oświecenia do renesansu religijno-filozoficznego*, Kraków 2005, s. 673; idem, *Marksizm i skok do królestwa wolności...*, s. 329.

¹⁴ А.Г. Гойхбарг, *Пролетарская революция и гражданское право*, [w:] А.Г. Гойхбарг, *Пролетариат и право, Сборник статей*, [b.m.] 1919, s. 6.

¹⁵ H. Arendt, *Polityka jako obietnica...*, s. 121.

Po śmierci państwa i prawa więcej miało już nie być żadnego prawa; będą panowały reguły komunistycznego współżycia oraz komunistycznej moralności¹⁶. W komunizmie miało nie być klas, a więc miałoby nie być państwa, a więc tym bardziej miałoby nie być prawa¹⁷. Ale to nie znaczy, że miałoby nie być władzy, czyli władzy tylko opartej na sile. „[...] Marksowska utopia zaniku państwa była najbardziej niebezpieczną utopią wszech czasów. Albowiem kres państwa oznacza kres porządku prawnego – nie oznacza jednak kresu władzy. Tym, co pozostaje po śmierci państwa jest zatem naga władza nie ograniczana przez prawo, konstytucję czy konwenans”¹⁸.

W myśli Leninowskiej każde państwo opiera się na nagiej sile, a władza państwowa sprowadzona zostaje do funkcji represyjnej, w komunizmie sprawowanej z reguły bezpośrednio¹⁹, tj. bez pośrednictwa prawa²⁰. Prawo nie stanowi nieodzownego elementu państwowości²¹; w wyższej fazie komunizmu ludzie nauczą się pracować „**bez żadnych norm prawa**”²².

3. Koncepcja zdobycia władzy. Co robić?

Niegdyś to Wolter wzywał: „Chcecie mieć prawa doskonałe, to spalcie wszystkie dotychczasowe”. To typowy dla koncepcji utopijnych warunek wstępny: zburzenie ładu istniejącego, by na jego miejsce zbudować idealny, co niechybnie i nieodwołalnie zapewnić miało ludziom szczęście do końca świata. Wolter to powiedział, Lenin to zrealizował. Piotr Tkaczow pierwszy wskazał kierunek, ale to dziełem Lenina było stworzenie partii składającej się z zawodowych rewolucjonistów. Już w 1902 roku w programie naszkicowanym w broszurze *Co robić?* Lenin akcentował bardzo mocno, że „organizacja rewolucjonistów powinna obejmować głównie i przede wszystkim

¹⁶ N. Reich, w: N. Reich, H. Ch. Reichel, *Einführung in das sozialistische Recht*, München 1975, s. 40–41.

¹⁷ Np. J. Paszukanis, *Ogólna teoria prawa a marksizm*, tłum. L. Lisiakiewicz, Warszawa 1985, s. 137 i passim; zob. też L. Kotakowski, op. cit., s. 830.

¹⁸ R. Conquest, *Uwagi o spustoszonego stuleciu*, tłum. T. Bieroń, Poznań 2002, s. 61–62.

¹⁹ W. Lenin, *Państwo a rewolucja...*, s. 95, 108, 111.

²⁰ A. Walicki, *Filozofia prawa rosyjskiego liberalizmu...*, s. 104; zob. też idem, *Marksizm i skok do królestwa wolności...*, s. 328–329.

²¹ A. Walicki, *Marksizm i skok do królestwa wolności...*, s. 29; zob. też idem, *Filozofia prawa rosyjskiego liberalizmu...*, s. 104; por. także L. Kotakowski, op. cit., s. 747.

²² W. Lenin, *Państwo a rewolucja...*, s. 90, podkreślenie w oryginale.

ludzi, których zawód polega na działalności rewolucyjnej”²³. Partia miała być stworzona na wzór struktury wojskowej, a więc scentralizowana i zdyscyplinowana z silnym przywódcą²⁴. Taki będzie cały ustrój totalitarny sowiecki, czyli leninizm stworzył totalitarne struktury, zanim jeszcze bolszewicy zdobyli w Rosji władzę²⁵.

Generał pułkownik Dmitrij Wołkogonow, filozof i historyk, późniejszy doradca Jelcyna, jakże trafnie ujął, że kiedy leninowska partia obejmie władzę, „trudno będzie odróżnić, gdzie kończy się partia, a zaczynają organa bezpieczeństwa”²⁶. Symbioza partii z organami bezpieczeństwa (WCzKa / GPU / OGPU / potem NKWD) zaczęła się już od października 1917 roku²⁷. Jak podaje Borys Lewickij, mówiło się, że hasło „cała władza w ręce rad” zmieniło się w hasło „cała władza w ręce Czeki”²⁸. „Ponad państwem i poza fasadami pozornej władzy, w labiryncie zwielokrotnionych urzędów, pośród chaosu nieudolności tkwi jądro władzy w kraju: superskuteczne i superkompetentne służby tajnej policji [...]”²⁹; „tajna policja jest prawdziwym aparatem wykonawczym rządu”³⁰.

Warto pamiętać, że na kilka miesięcy przed bolszewickim październikowym zamachem stanu w 1917 roku – w kwietniu 1917 roku – Lenin napisał tzw. tezy kwietniowe, w których stwierdzał, że po rewolucji proletariackiej nie będzie wojska ani policji (uzbrojony będzie cały lud)³¹.

²³ W. Lenin, *Co robić? Palące zagadnienia naszego ruchu*, [w:] idem, *Dzieła wybrane*, t. 1 [bez tłumacza], Warszawa 1949, s. 269.

²⁴ Zob. między innymi *История отечественного государства и права*, ч. 2, (ред.) О.И. Чистяков, Москва 2006, s. 9.

²⁵ A. Lityński, *Leninism – the Substance of Communist Totalitarianism*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2024, t. 23, z. 1.

²⁶ D. Wołkogonow, *Lenin...*, s. 88.

²⁷ Ibidem. D. Wołkogonow, *Lenin...*, s. 88.

²⁸ B. Lewickij, *Terror i rewolucja*, tłum. A. Palicki, Wrocław 1990, s. 32.

²⁹ H. Arendt, *Korzenie totalitaryzmu*, t. 2, tłum. D. Grinberg i M. Szawiel, Warszawa 2008, s. 176.

³⁰ Ibidem, s. 189. H. Arendt *Korzenie totalitaryzmu*, s. 189.

³¹ W. Lenin, *O zadaniach proletariatu w obecnej rewolucji*. [Tezy kwietniowe; 7 kwietnia 1917], [w:] W. Lenin, *Dzieła wybrane*, Warszawa 1978, t. 2, s. 209, r.; zob. też W.I. Lenin, *Rewolucja u bram. Pisma wybrane z roku 1917*, wybrał, wprowadzeniem oraz postawieniem opatrzył S. Žižek, przedmowa S. Sierakowski, tłum. J. Kutyla. Kraków 2006, s. 126.

4. Prawo prywatne

„Prawo prywatne rozwija się równolegle z własnością prywatną” – stwierdzał Marks³², a więc nie dziwi szczególna dezaprobata dla prawa prywatnego: wszak własność prywatna to dla marksisty źródło wszelkiego zła, a *Manifest komunistyczny* kategorycznie zapowiadał przyszłą jej likwidację. Lenin dobitnie nakazywał: „My niczego »prywatnego« nie uznajemy, dla nas **wszystko**, co dotyczy gospodarki, jest **publicznoprawne**, a nie prywatne. Zezwalamy na kapitalizm **tylko** państwowy, państwo zaś to my, jak powiedziano wyżej. Stąd – rozszerzyć zakres ingerencji państwa w stosunki »prywatnoprawne«; rozszerzyć jego prawo do uchylania »prywatnych« umów; stosować nie *corpus iuris romani* do »stosunków cywilnoprawnych«, lecz **naszą rewolucyjną świadomość prawną** [...]»³³.

Fundamentalne zasady dawnego prawa prywatnego zostały zdruzgotane do połowy 1918 roku. Już w ciągu kilku pierwszych miesięcy po bolszewickim zamachu stanu, do lata 1918 roku, praktycznie całe przedrewolucyjne prawo cywilne przestało istnieć. Likwidacja przedrewolucyjnego stanu prawnego, między innymi w zakresie prawa cywilnego, rozpoczęła się od pierwszych godzin po bolszewickim zamachu stanu i obaleniu Rządu Tymczasowego, a przeprowadzona została bardzo konsekwentnie i szybko. Szczególnie gruntownie bolszewicy rozprawili się z prywatną własnością, bo też wyraźnie taki był ich program. Nie byli w tej myśli zresztą oryginalni, bo wyprzedzili ich różnej maści socjaliści utopijni, w prywatnej własności upatrujący fundamentów nieszczęść tego świata. W bolszewickiej Rosji podstawowym utopijnym złudzeniem było to, że likwidacja własności prywatnej wraz z kolektywizacją oraz stworzeniem przemysłu głównie ciężkiego dadzą w efekcie bezklasowe, a więc szczęśliwe społeczeństwo, w którym wyzysk byłby znany tylko z podręczników. Kapitalistów i obszarników zlikwidowano, ale w ich miejsce powstała *nowa klasa wyzyskiwaczy* (Milovan Džilas).

Na posiedzeniu Rady Komisarzy Ludowych 6–7 grudnia 1917 roku z inicjatywy Lenina zapadły co najmniej dwie ważne decyzje. Zwłaszcza jedna będzie miała ciąg dalszy i tak długi, iż znacznie przekroczy to istnienie ZSRR; myślę o powołaniu Czeki,

³² K. Marks, *Ideologia niemiecka*, [w:] K. Marks, F. Engels, *Dzieła*, t. III. Warszawa 1961, s. 300, cyt. za J.M. Kelly, *Historia zachodniej teorii prawa*, tłum. D. Pietrzyk i in., Kraków 2006, s. 356.

³³ W. Lenin, *Dzieła wszystkie*, t. 44, s. 379–380 (podkreślenia w oryginale).

która – pod różnymi nazwami – będzie zawsze najważniejszą instytucją wschodniego imperium, a jej najnowszym wyrazicielem jest Władimir Putin.

20/7 grudnia 1917 roku zapadła decyzja rządu – Rady Komisarzy Ludowych – o ustanowieniu instytucji bezpieczeństwa państwowego, a mianowicie „organu dyktatury proletariatu dla ochrony bezpieczeństwa państwowego Republiki Radzieckiej”³⁴. Otrzymał on następującą nazwę – Nadzwyczajna Komisja do Walki z Kontrrewolucją, Spekulacją i Przestępstwami (od sierpnia 1918 roku: Wszechrosyjska Nadzwyczajna Komisja...) ³⁵, a stąd popularny skrót: Czerezwyczajka albo jeszcze krócej: Czeka. „Utworzenie WCzK zbiegło się z rozwiązaniem Piotrogradzkiego Komitetu Rewolucyjnego, WCzK powstała zatem w momencie, gdy nie było organu, który by podjął walkę z kontrrewolucją, sabotażem i spekulacją. Uchwałą Rady Komisarzy Ludowych (RKL) z dnia 7 [20 – A. L.] grudnia 1917 roku zostało zatwierdzone Kolegium WCzK do bezwzględnej walki z kontrrewolucją” – pisał później Dzierżyński³⁶. Dekret wyraźnie stanowił, że Czeka jest organem rządu i powołuje członków Komisji³⁷.

Jeszcze tego samego dnia – 7 grudnia – Lenin ogłosił, że „Czeka jest najwyższym organem dyktatury proletariatu”³⁸. Dzień ustanowienia Czeki – 20 grudnia – stał się świętem tych organów; aż do ostatnich lat funkcjonariusze KGB pobierali uposażenie każdego 20 dnia miesiąca, na pamiątkę powołania Czeki. W marcu 1918 roku, po przeniesieniu stolicy do Moskwy, do dyspozycji Czeki oddano gmachy przy Wielkiej Łubiance. Stały się one budzącym trwogę symbolem i jednocześnie synonimem

³⁴ B. Lewickij, *Terror i rewolucja*, tłum. A. Palicki, Wrocław 1990 s. 11; В.А. Иванов, [w:] *Сорок лет*, t. 1, s. 567.

³⁵ Чрезвычайная Комиссия по Борьбе с Контрреволюцией, Спекуляцией и Преступлениями – Czriezwyczajnaja Komissija po Bor’bie s Kontrriewolucyjej, Spiekulacyjej i Priestuplenijami. Dokładnie taką nosiła nazwę; bywa ona w wielu publikacjach nieco zniekształcana. Zob. dokumenty tego czasu w: *История законодательства СССР*, s. 64, 185.

³⁶ F. Dzierżyński, *Pisma wybrane*, Warszawa 1951, s. 227.

³⁷ Tekst w: *История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу и организации суда и прокуратуры 1917–1954 гг. Сборник документов*, (ред.) С.А. Голунский, Москва 1955, s. 64; В.А. Иванов, [w:] *Сорок лет советского права 1917–1957*, t. 1, *Период строительства социализма*, О.С. Иоффе (ред.), t. 1, s. 567–568; Л.А. Николаева, Г.И. Петров, В.Д. Сорокин, [w:] *Сорок лет...*, t. 1, s. 132.

³⁸ Cyt. za T. Wolton, *Historia komunizmu na świecie. Próba dochodzenia historycznego*, t. 1: *Kaci*, tłum. M. Romanek, Kraków 2021, s. 109.

terroru³⁹. To osobna i wielka sprawa, mająca na świecie osobną literaturę naukową i fachową służb specjalnych. Głównym twórcą (i wieczną legendą) sowieckiej bezpieki był oczywiście Feliks Edmundowicz Dzierżyński, któremu to zadanie wówczas powierzono, i na tymże posiedzeniu Lenin sporządził dla Dzierżyńskiego notatkę wskazującą na celowość „przedłożenia” dekretu „o walce z kontrrewolucjonistami i sabotażystami”⁴⁰.

5. O prawie pracy i współzawodnictwie

Treść wspomnianej notatki Lenina dla Dzierżyńskiego wbrew nazwie nie była wymierzona w kontrrewolucjonistów i sabotażystów, lecz po prostu w ludzi zamożnych, których zmuszano – grożąc karami wysokiej grzywny albo więzienia – do ujawnienia wszystkich swoich dochodów i posiadanego majątku, a odpowiednie zaświadczenia ludzie ci winni zawsze posiadać przy sobie.

Leninowska notatka, będąca w istocie projektem dekretu, zapowiadała też karanie więzieniem za uchylanie się od pracy w bankach, instytucjach państwowych i innych⁴¹. Był to efekt powszechnego oporu stawianego przez klasę średnią, inteligencję, po zdobyciu władzy przez bolszewików. Jednocześnie Lenin wskazywał, że jest to „pierwszy krok do wprowadzenia powszechnego obowiązku pracy” i przesądzał wprowadzenie dla tych osób książeczek „spożycia i pracy”⁴². *Deklaracja praw ludu pracującego i wyzyskiwanego* (25 stycznia 1918 roku), która weszła następnie do pierwszej konstytucji radzieckiej, ustanawiała obowiązek pracy: „Kto nie pracuje, niech nie je”.

Jak to przeanalizował Leszek Kołakowski, Lew Dawidowicz Trockie w teoretycznym tekście *Terroryzm i komunizm* (1921) przedstawił „najogólniejszą teorię państwa dyktatury proletariatu, jaką Trocki u władzy napisał i stanowi najdoskonalszą

³⁹ W 1972 r. I Zarząd Główny KGB (wywiad) otrzymał nową siedzibę w Jaseniewie. Budynek był zaprojektowany dla Wydziału Zagranicznego KC KPZR, ale w końcu uznano, że znajduje się za daleko od śródmieścia i oddano go KGB. Zob. Ch. Andrew, O. Gordijewski, *KGB*, tłum. R. Brzeski, Warszawa 1997, s. 467.

⁴⁰ W. Lenin, *Dzieła wszystkie*, t. 35, s. 152 i n.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem, s. 152.

prezentację systemu, który zwykło się nazywać totalitaryzmem”⁴³. W wywodach Trockiego przymus w państwie proletariatu musi występować na wszelkich poziomach i w rozmaitych formach; w nowym społeczeństwie przymus będzie odgrywał rolę kluczową. Zasada pracy przymusowej pojawia się jako fundamentalna, bowiem po zlikwidowaniu kapitalistycznego wolnego najmu oraz wolnego rynku do pracy może skłaniać tylko albo entuzjazm, albo przymus.

Zarówno Trocki, jak i Lenin zdawali sobie sprawę, że w szerszym wymiarze na motywacje emocjonalne, jako czynnik rodzący chęć do pracy, liczyć nie można. Pozostawał przymus. „[...] sama zasada pracy przymusowej jest dla komunisty niepodważalna [...] Jedynym rozwiązaniem trudności ekonomicznych, poprawnym zarówno z punktu widzenia praktyki, jak zasady jest traktować ludność całego kraju jako rezerwuar koniecznej siły roboczej [...]” – wywodził Trocki⁴⁴.

Do realizacji zadań planowych niezbędna więc była militaryzacja pracy: tak jak żołnierz musi się w każdym szczególe i momencie podporządkować dowódcy, tak pracownik ma być podporządkowany i nadzorowany przez awangardę klasy robotniczej. „Nie mamy żadnej innej drogi do socjalizmu prócz autorytatywnej regulacji sił gospodarczych i zasobów kraju oraz scentralizowanego rozdziału siły roboczej stosowanie do ogólnego planu państwowego. Państwo pracy uważa, iż jest upoważnione, by posyłać każdego robotnika tam, gdzie jego praca jest potrzebna”⁴⁵.

Przymus w państwie totalitarnym miał być więc totalny: pełna rekwizycja nadwyżek żywnościowych rolników oraz militaryzacja pracy robotników⁴⁶. Miało to jednak być państwo komunistyczne, bezklasowe, a więc mimo totalnego przymusu nie było w nim miejsca na wyzysk klasowy, bo wszak proletariat sam siebie wyzyskiwać nie mógł. Wolność wyboru pracy była nie do pogodzenia z gospodarką planową, a gospodarka planowa wymagała precyzyjnego działania, bezwzględnego wykonywania poleceń, szybkich decyzji – jak w wojsku.

⁴³ L. Kołakowski, op. cit., s. 773; o tym zob. też R. Service. *Trocki. Demon czerwonego terroru*, tłum. M. Rychlik, Warszawa 2024, s. 418 i n.

⁴⁴ Cyt. za L. Kołakowski, op. cit., s. 775.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem, s. 813.

Masowy przymus wymagał masowego terroru. Jedno i drugie stało się codzienną rzeczywistością komunistycznego totalitaryzmu, co ujawniło się i utrwaliło po kilku względnie spokojnych latach tzw. NEP-u, czyli nowej ekonomicznej polityki, kiedy to wrócono do pewnych elementów gospodarki wolnorynkowej.

Trzeba jednak wrócić do wydarzeń od 1917 roku. Rzuca się w oczy, że ustawodawstwo pracy, w tym jego skodyfikowanie, to jedno z pierwszych licznych aktów władzy bolszewików⁴⁷. Jak o tym była mowa, *Deklaracja praw ludu pracującego i wyzyskiwanego* (25 stycznia 1918 roku), która weszła następnie do pierwszej konstytucji radzieckiej, ustanawiała „powszechny obowiązek pracy” (pkt 4). Po zawarciu separatystycznego pokoju brzeskiego (3 marca 1918 roku) i wyjściu Rosji z pierwszej wojny światowej pragmatyczny Lenin uznał za konieczne skierowanie wysiłków na opanowanie gospodarki.

Po zlikwidowaniu prywatnej własności ziemi już w pierwszych godzinach po listopadowym zamachu stanu⁴⁸, wprowadzeniu powszechnej kontroli robotniczej (dekretem z 27/14 listopada 1917 roku⁴⁹), po znacjonalizowaniu banków (dekretem z 27/14 grudnia 1917 roku⁵⁰), przedsiębiorstw żeglugowych morskich i rzecznych (8 lutego / 26 stycznia 1918 roku⁵¹) dekretem z 28/15 czerwca 1918 roku⁵² dokonano powszechnej

⁴⁷ Zob. *История советской конституции. Сборник документов...*, s. 16–17, 66–67; *История советской конституции (в документах)...*, s. 52–54, 130–131; *История отечественного государства и права*, ч. 1, О.И. Чистяков (ред.), Москва 2006, s. 75; *Radzieckie prawo pracy*, pod red. N.G. Aleksandrowa, Warszawa 1951, s. 88; O. Subbotin, *Das sowjetische Arbeitsrecht zwischen den Weltkriegen 1917–1941*, [w:] *Modernisierung durch Transfer zwischen den Weltkriegen*, herausgegeben von T. Giaro, Frankfurt am Main 2007, s. 105–107; Ф.М. Левиант, А.С. Пашков, *Трудовое право*, [w:] *Сорок лет советского права 1917–1957*, т. 1: *Период строительства социализма*, М.Д. Шаргородский (ред.), Ленинград 1957, s. 309.

⁴⁸ Zob. bliżej A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991...*, s. 229.

⁴⁹ *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957...*, s. 23–25; *История советской конституции (в документах) 1917–1956*, s. 63–65; И.А. Исаев, *История государства и права России. 4-е издание*, Москва 2016, s. 573–574.

⁵⁰ *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957...*, s. 34–35; *История советской конституции (в документах) 1917–1956...*, s. 89; И.А. Исаев, *История государства и права...*, s. 572.

⁵¹ *История советской конституции (в документах) 1917–1956...*, s. 111.

⁵² *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957...*, s. 68–72; *История советской конституции (в документах) 1917–1956...*, s. 133–139; И.А. Исаев, *История государства и права...*, s. 572.

nacjonalizacji wszystkich większych przedsiębiorstw przemysłowych oraz transportu kolejowego i przedsiębiorstw komunalnych; wkrótce przyjdzie kolej na handel.

W *Historii Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików)* stwierdzono później, że „wiosną 1918 roku rozpoczęło się przejście do nowego etapu budownictwa socjalistycznego – »od wywłaszczenia wywłaszczycieli« do organizacyjnego utrwalenia osiągniętych zwycięstw, do budowania radzieckiej gospodarki narodowej. [...] Masy powoli wdrażały się do nowej dla siebie pracy. Wobec tego walka o dyscyplinę pracy stała się w tym okresie głównym zadaniem. Lenin wskazywał na konieczność [...] zastosowania obok wychowawczej metody przekonywania również metody przymusu [...]»⁵³.

Partia bolszewicka „wprowadziła powszechny obowiązek pracy dla wszystkich klas. Pociągając burżuazję do obowiązkowej pracy fizycznej i zwalniając w ten sposób robotników, by mogli wziąć udział w innej, ważniejszej dla frontu pracy, partia wcielała w życie zasadę: »kto nie pracuje, ten nie je«”⁵⁴. Obowiązek pracy dla wszystkich obywateli w wieku od 16 do 50 lat wprowadzono mocą uchwały V Zjazdu Rad w lipcu 1918 roku⁵⁵, który to zjazd przyjął pierwszą konstytucję. Wkrótce (29 października 1918 roku) wydany został dekret o rozmieszczeniu siły roboczej⁵⁶; samowolna zmiana miejsca pracy została zakazana⁵⁷ i była przestępstwem.

Już kilka tygodni później (10 grudnia 1918 roku) ogłoszono kodeks pracy⁵⁸, będący kompilacją wcześniejszych unormowań; kodeks stanowił prawo do pracy, a także przewidywał przymus pracy, co miały realizować rady przez pociąganie „burżuazji” do wykonywania prac fizycznych na rzecz wojska, wyrębu lasów na opał, prac załadunkowych itp.⁵⁹ W kodeksie znalazł się rozdział o zabezpieczeniu należytej wydajności pracy, co do końca systemu będzie stanowiło bolączkę.

⁵³ *Historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików). Krótki kurs*, Warszawa 1948, s. 249–250.

⁵⁴ Ibidem. *Historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików)*..., s. 260.

⁵⁵ O. Subbotin, *Das sowjetische Arbeitsrecht*..., s. 108.

⁵⁶ *История отечественного государства и права*, ч. 1..., s. 139.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ *Собрание Указаний и Распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР*. 1918. № 87/88. Ст. 905; zob. też *История отечественного государства и права*, ч. 1..., s. 138.

⁵⁹ *Radzieckie prawo pracy*, pod red. N.G. Aleksandrowa, Warszawa 1951, s. 91; *История отечественного государства и права*, ч. 1..., s. 139.

Ilustracja 1. Dekret o ziemi z 8.11/26.10.1917. Źródło: https://en.wikipedia.org/wiki/Decree_on_Land (dostęp: 14.05.2025).

To Lenin stwierdził, że „w celu ewidencjonowania wydajności oraz dyscypliny pracy należy zorganizować sądy przemysłowe”, zaś „co się tyczy środków karnych za nieprzestrzeganie dyscypliny pracy, powinny one być bardziej surowe”; można stosować zwolnienie z pracy. I tu w wypowiedzi Lenina pojawia się komunistyczna filozofia prawa: „W ustroju kapitalistycznym zwolnienie było naruszeniem porozumienia cywilnego. Obecnie zaś naruszając dyscyplinę pracy, zwłaszcza przy wprowadzeniu

obowiązku pracy, popełnia się już przestępstwo kryminalne i za to powinno się wymierzać określoną karę”⁶⁰.

Sprawy zatrudnienia siły roboczej teoretycznie należały do Ludowego Komisariatu Pracy, a w terenie – do wydziałów rozdziału siły roboczej komitetów wykonawczych rad. Na przełomie 1919 i 1920 roku pod bronią znajdowało się blisko 5 milionów czerwonoarmistów i z wielu jednostek tworzone „armie pracy”⁶¹. Na mocy uchwały KC RKP(b) (22 stycznia 1920 roku) o militaryzacji proletariatu przemysłowego wprowadzono militaryzację grup potrzebnych gospodarce; przeprowadzono ją w trzech etapach do początku 1921 roku⁶².

Najpierw Radę Obrony Robotniczej i Chłopskiej przekształcono w Radę Pracy i Obrony, a w grudniu 1919 roku przy Radzie Pracy i Obrony powołano Główny Komitet do Spraw Obowiązku Pracy na czele z Trockim. Komitet ustanowił między innymi armię pracy i wprowadził w przemyśle oraz rolnictwie zasady wojskowej dyscypliny – militaryzacji pracy⁶³. Komitet i jego metody funkcjonowały do końca 1921 roku⁶⁴. Uchylenie się od pracy lub niepodporządkowywanie się innym przepisom było przestępstwem, za które można było stanąć przed trybunałem rewolucyjnym. Za nieusprawiedliwioną nieobecność w pracy powyżej 3 dni odpowiadało się jak za sabotaż⁶⁵. Zagadnienie pracy w ZSRR trzeba też rozpatrywać łącznie z pracą przymusową łagierników.

⁶⁰ W. Lenin, *Dzieła wszystkie*, t. 36, s. 202–203.

⁶¹ *Historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików)*..., s. 271.

⁶² O. Subbotin, *Das sowjetische Arbeitsrecht*..., s. 109; zob. też: *История отечественного государства и права*, ч. 1..., s. 139.

⁶³ Przykładowo, Lenin w piśmie do członków Rady Obrony Robotniczo-Chłopskiej 1 lutego 1920 r. nakazywał: „Sytuacja w transporcie kolejowym jest wręcz katastrofalna. Dowóz zboża został przerwany. Aby się uratować, potrzebne są środki naprawdę nadzwyczajne. [...] Zmniejszyć obecny przydział chleba dla nie pracujących w transporcie; zwiększyć dla pracujących. Niech nawet zginą jeszcze tysiące, ale kraj będzie uratowany. [...] po obydwóch stronach linii kolejowych wprowadzić stan wojenny w celu mobilizacji do pracy nad oczyszczaniem torów [...]”. W. Lenin, *Dzieła wszystkie*, t. 40, Warszawa 1988, s. 79.

⁶⁴ И.А. Исаев, *История государства и права*..., s. 575, 581, 688; zob. też *Энциклопедия государства и права*, т. 3, (ред.) П. Стучка, Москва 1930, s. 931; *История отечественного государства и права*, ч. 1..., s. 222.

⁶⁵ *Радзеекие право прасу*..., s. 88–93; *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957*..., s. 16–18; *История советской конституции*

6. O prawie karnym

W latach 1917–1918 wydano bardzo wiele aktów politycznych i prawnych, sporo redagowanych przez Lenina, w których pojawiały się przepisy karne materialne lub procesowe albo które w inny sposób odnosiły się do prawa karnego⁶⁶. Były to np.: *O zniesieniu kary śmierci* (8 listopada / 26 października 1917 roku); *O aresztowaniu przywódców wojny domowej przeciw rewolucji*⁶⁷ (11 grudnia / 28 listopada 1917 roku); *Ojczyzna socjalistyczna w niebezpieczeństwie*⁶⁸ (8/21 lutego 1918 roku); *O walce z burżuazją i jej agentami*; *O walce ze spekulacją*; *O łapownictwie*; *O walce z kontrrewolucyjnym powstaniem Kaljedina, Korniłowa, Dutowa*, kilka aktów o walce z dezercją i inne. Lenin osobiście napisał: „rewolucyjny terror wobec nich”⁶⁹.

Dokumenty te bardziej przypominały odezwy polityczne aniżeli akty prawne; w zakresie środków karnych zaś z reguły ograniczały się do sformułowania, że „podlega ukaraniu z pełną surowością rewolucyjnego prawa” lub podobnie. Trocki względnie obszernie pisał, jak „Lenin z gorączkową niecierpliwością dążył do uregulowania dekretami wszystkich zagadnień życia”, i w pierwszym okresie dekrety te miały w znacznym stopniu znaczenie propagandowe⁷⁰.

Jak obliczyła Katarzyna Laskowska, w okresie od zamachu listopadowego 1917 roku do 1 czerwca 1922 roku samych norm prawnokarnych ustanowiono ponad czterysta⁷¹.

(в документах) 1917–1956..., Москва 1957, s. 56–57; O. Subbotin, *Das sowjetische Arbeitsrecht...*, s. 105 i n., *passim*

⁶⁶ Zob. A. Lityński, *Rewolucji rosyjskiej rok pierwszy. Wybrane zagadnienia prawa karnego*, [w:] *Nil nisi veritas. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu*, red. M. Głuszak, D. Wiśniewska-Jóźwiak, Łódź 2016, s. 473–489.

⁶⁷ „Członkowie kierowniczych instytucji partii kadetów, jako partii wrogów ludu, podlegają aresztowaniu i oddaniu pod sąd trybunałów rewolucyjnych. [...] Dekret nabiera mocy z chwilą jego podpisania. [...] Lenin”. W. Lenin, *Dzieła wszystkie*, t. 35, s. 121. I w tej sprawie nieco dalej Lenin sformułował rezolucję na posiedzeniu WCKW RAD: „CKW raz jeszcze stwierdza konieczność jak najbardziej zdecydowanej walki z burżuazyjną kontrrewolucją, na czele której stoi partia kadetów, wszczynająca wojnę domową przeciwko samym podstawom robotniczej i chłopskiej rewolucji”. Ibidem, s. 134.

⁶⁸ „Agenci nieprzyjaciela, spekulanci, bandyci, chuligani, agitatorzy kontrrewolucyjni, szpiegzy niemieccy winni być rozstrzeliwani na miejscu przestępstwa”. W. Lenin, *Dzieła wszystkie*, t. 35, s. 346.

⁶⁹ W. Lenin, *Dzieła wszystkie*, t. 35, s. 120.

⁷⁰ L. Trocki, *Moje życie. Próba autobiografii*, tłum. J. Barski i S. Łukomski, Warszawa 1930, reprint Warszawa 1990, s. 380–381.

⁷¹ K. Laskowska, *Przestępczość w Rosji z perspektywy kryminologii i prawa karnego*, Białystok 2016, s. 43.

Rafał Lemkin zwrócił uwagę⁷², że w ogóle pierwszą próbą stworzenia pisanego prawa karnego było wprowadzenie w życie *Przewodnich zasad prawa karnego RSFRR*⁷³ 12 grudnia 1919 roku; dokument został przygotowany przez Ludowy Komisariat Sprawiedliwości RSFRR⁷⁴. Był to pierwszy akt prawa karnego, który wprawdzie nie miał charakteru kodyfikacji, ale miał na celu uporządkowanie podstawowych zagadnień z zakresu prawa karnego⁷⁵. W swej formie *Przewodnie zasady* były bliższe konspektowi podręcznika aniżeli aktowi prawnemu, z mocnymi akcentami politycznymi⁷⁶. Katarzyna Laskowska podsumowuje, że stan prawa karnego tego okresu dziejów Rosji sowieckiej był „raczkujący i niepełny, pełniący wybiórczo swoje funkcje”⁷⁷.

Mogło się wydawać, że – jak stwierdzał Feliks Dzierżyński – „rozgromienie Judenicza, Kołczaka i Denikina [...] stwarza nową sytuację w walce z kontrrewolucją [...] umożliwia odłożenie na bok oręża terroru”⁷⁸. Na wniosek Lenina Rada Komisarzy Ludowych 17 stycznia 1920 roku podjęła decyzję o zniesieniu kary śmierci⁷⁹, ale po trzech tygodniach Lenin nakazał jednak stosowanie rozstrzeliwań⁸⁰. Formalnie karę śmierci

⁷² R. Lemkin, *Ustawodawstwo karne Rosji Sowieckiej. Kodeks karny. Procedura karna*, [w:] [odbitka z:] *Encyklopedia podręczna prawa karnego*, t. 25, Warszawa 1938, s. 1.

⁷³ *Руководящие начала по уголовному праву РСФРР*, s. 1–5, w: Народный Комиссариат Юстиции РСФСР. Постановление от 12 декабря 1919 года: *Руководящие начала по уголовному праву РСФРР*. СУ РСФСР 1919, Nr 66, ст. 590, <https://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=4859#v2fzpFUOekO2mV7F5> (dostęp: 16.06.2024).

⁷⁴ Ibidem; zob. też B. T. Смирнов, М. Д. Шаргородский, [w:] *Сорок лет советского права 1917–1957*, t. 1..., s. 492; K. Laskowska, *Przestępczość w Rosji*, s. 41–42.

⁷⁵ Ibidem, s. 42. K. Laskowska, *Przestępczość w Rosji...*, s. 42.

⁷⁶ *Руководящие начала по уголовному праву РСФРР...*, s. 1.

⁷⁷ K. Laskowska, *Przestępczość w Rosji...*, s. 43.

⁷⁸ F. Dzierżyński w „Prawdzie” z 15 stycznia 1920 r., [w:] idem, *Pisma wybrane*, Warszawa 1951, s. 237–239.

⁷⁹ Постановление ВЦИК и Совета Народных Комиссаров «Об отмене применения высшей меры наказания (расстрелы)». 17 января 1920 г. // «Собрание узаконений 1920 г.» № 4–5, ст. 22, <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/157740-postanovlenie-vtsik-i-soveta-narodnyh-komissarov-locale-nil-ob-otmene-primeneniya-vysshey-mery-nakazaniya-rasstrely-locale-nil-17-yanvary-1920-g> (dostęp: 16.06.2024). Karę śmierci po obaleniu caratu najpierw zniósł Rząd Tymczasowy 12 marca 1917 roku, ale przywrócił ją w lipcu 1917 roku wobec dezertów na froncie. Następnie bolszewicy na II Zjeździe Rad 28 października 1917 roku znowu ją zniesli, na co podobno – według relacji Trockiego – oburzał się Lenin. Podaje też, że – mimo formalnego zniesienia kary śmierci – na skutek nacisków Lenina bolszewicy postanowili tę karę stosować. Zob. M. Filar, *W służbie utopii. 73 lata radzieckiego prawa karnego*, Toruń 1992, s. 13.

⁸⁰ Bliżej zob. A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991...*, s. 152–153, 197.

przywrócono dekretem RKL z 21 lutego 1918 roku. Dekret ten upoważniał Czerezwyczajkę do natychmiastowego rozstrzelania – bez sądu, bez jakiegokolwiek procedury – „aktywnych kontrrewolucjonistów”. Terror odgrywał czynną rolę w tworzeniu komunizmu⁸¹.

Christopher Andrew i Oleg Gordijewski podają, że w latach 1917–1921 CzeKa przeprowadziła prawdopodobnie ponad 250 tysięcy egzekucji⁸². Szacuje się, że liczba osób skazanych w ZSRR w ciągu pierwszych 10 lat władzy radzieckiej zbliżyła się do 10 milionów ludzi⁸³.

Projekt kodeksu karnego przygotowany został w Ludowym Komisariacie Sprawiedliwości⁸⁴. W prace wglądał Lenin i sformułował swoje dyrektywy w kierunku zaostrzenia represji sądowej. Wódz rewolucji i państwa radzieckiego 7 maja 1922 roku, a więc tuż przed uchwaleniem kodeksu, pisał do ludowego komisarza sprawiedliwości Dymitra Kurskiego: „Towarzyszu Kurski! [...] otwarcie postawić zgodną z zasadami i pod względem politycznym słuszną (a nie tylko ściśle prawną) tezę uzasadniającą *istotę i słusność* terroru, jego konieczność, jego granice. Sąd nie powinien uchylać się od stosowania terroru; takie zapewnienie byłoby oszukiwaniem siebie lub oszukiwaniem innych – powinien natomiast uzasadnić i zalegalizować go pryncypialnie, jasno, bez fałszu i bez upiększania. Formułować [granice czynów karalnych – A. L.] trzeba możliwie szeroko, gdyż jedynie rewolucyjna świadomość prawna rewolucyjne sumienie określą warunki stosowania terroru w praktyce na większą lub mniejszą skalę. Z komunistycznym pozdrowieniem, Lenin”.

W dalszej części cytowanego pisma Lenin konkretnie formułował projekty przepisu karnego o propagandzie lub agitacji kontrrewolucyjnej, co znajdzie swój wyraz w przepisie art. 69 i zwłaszcza 70 k.k. RSFRR z 1922 roku. W tydzień później, w piśmie z 15 maja 1922 roku Lenin wskazywał dodatkowo sześć artykułów projektu kodeksu, w których żądał jako sankcji kary śmierci i pisał: „Towarzyszu Kurski! Moim zdaniem należy rozszerzyć stosowanie kary śmierci przez rozstrzelanie [...] odnośnie do wszystkich rodzajów działalności mienszewików, eserowców itp.; znaleźć

⁸¹ R. Lemkin, *Ustawodawstwo karne Rosji Sowieckiej*, s. 3.

⁸² C. Andrew, O. Gordijewski, *KGB...*, s. 64.

⁸³ K. Laskowska, *Z badań nad przestępczością w Związku Radzieckim*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, red. M. Mikołajczyk i in., Białystok–Katowice 2010, t. 2, s. 54; zob. też też K. Laskowska, *Przestępczość w Rosji...*, s. 109 i in.

⁸⁴ *История отечественного государства...*, s. 205.

sformułowanie, które wiązałoby te poczynania z międzynarodową burżuazją i jej walką z nami”⁸⁵. Żądania Lenina zaostrożenia sankcji zostały w kodeksie uwzględnione.

Lenin wielokrotnie zwracał uwagę i żądał wprowadzenia „sądu prawdziwie rewolucyjnego, działającego szybko i z nieubłaganą surowością”; sformułował projekt uchwały RKL „w zakresie stworzenia sądów rzeczywiście szybko działających i rzeczywiście rewolucyjnie nieubłaganych wobec kontrrewolucjonistów, łapowników i dezorganizatorów, wobec łamiących dyscyplinę”⁸⁶.

7. Uwagi końcowe

Wszystko, co stało się w prawie od listopada 1917 roku do pierwszych miesięcy roku 1921, było rzeczywiście pełnym przewróceniem nie tylko dawnego porządku imperium carów oraz Rządu Tymczasowego, lecz w ogóle porządku prawnego charakterystycznego dla Europy owych czasów. Kapitalistów i obszarników zlikwidowano, ale w ich miejsce powstała *nowa klasa wyzyskiwaczy* (Milovan Džilas).

Dziełem Lenina były likwidacja własności prywatnej, wprowadzenie aktami prawnymi obowiązku pracy (zasada: „kto nie pracuje, ten nie je”), zmiany w prawie karnym w kierunku jego drastycznego zaostrożenia, ustanowienie policji politycznej na czele z Dzierżyńskim, która stosowała terror między innymi dla wymuszenia respektowania zmian w prawie. Wszystko, co stało się w prawie po listopadzie 1917 roku, było dziełem Lenina. Mikołaj Bierdiajew w swojej fundamentalnej książce *Źródła i sens komunizmu rosyjskiego* porównuje Lenina z Piotrem I, a „reformę Piotra z przewrotem bolszewickim. To samo chamstwo, przemoc, narzucanie z góry określonych zasad, przerwanie organicznego rozwoju, negowanie tradycji, etatyzm, hipertrofia państwa, stworzenie uprzywilejowanej warstwy biurokracji, centralizm i pragnienie radykalnej zmiany typu cywilizacji”⁸⁷.

Generał pułkownik Dmitrij Wołkogonow, filozof i historyk, doradca Jelcyna, autor wielu cennych biografii twórców i wodzów rewolucji bolszewickiej (Lenina, Stalina, Trockiego

⁸⁵ W. Lenin, *Dzieła wszystkie*, t. 45, s. 187.

⁸⁶ W. Lenin, *Dzieła wszystkie*, t. 36, s. 199.

⁸⁷ M. Bierdiajew, *Źródła i sens komunizmu rosyjskiego*, tłum. H. Paprocki, Kęty 2005, s. 10.

i innych), napisał, że nikt w wieku XX nie odcisnął na obliczu świata tak głębokiego piętna jak Lenin. Trzeba się z tym zgodzić.

Bibliografia

Literatura (alfabet łaciński)

- Andrew Christopher, Gordijewski Oleg, *KGB*, tłum. Rafał Brzeski, Warszawa 1997.
- Arendt Hannah, *Korzenie totalitaryzmu*, t. 2, tłum. Daniel Grinberg i Mariola Szawiel, Warszawa 2008.
- Arendt Hannah, *Polityka jako obietnica*, red. i wprowadzenie Jerome Kohn, tłum. Wojciech Madej i Mieczysław Godyń, postowie Piotr Nowak, Warszawa 2005.
- Bierdiajew Mikołaj, *Źródła i sens komunizmu rosyjskiego*, tłum. Henryk Paprocki, Kęty 2005.
- Conquest Robert, *Uwagi o spustoszonej stuleciu*, tłum. Tomasz Bieroń, Poznań 2002.
- Dzierżyński Feliks, *Pisma wybrane*, Warszawa 1951.
- Filar Marian, *W służbie utopii. 73 lata radzieckiego prawa karnego*, Toruń 1992.
- Friedrich Carl J., Brzezinski Zbigniew K., *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge 1956.
- Kelly John Maurice, *Historia zachodniej teorii prawa*, tłum. Dorota Pietrzyk i in., Kraków 2006.
- Kołakowski Leszek, *Główne nurty marksizmu. Powstanie, rozwój, rozkład*, Londyn 1988.
- Laskowska Katarzyna, *Przestępczość w Rosji z perspektywy kryminologii i prawa karnego*, Białystok 2016.
- Lemkin Rafał, *Ustawodawstwo karne Rosji Sowieckiej. Kodeks karny. Procedura karna*, [w:] [odbitka z:] *Encyklopedia podręczna prawa karnego*, t. 25, Warszawa 1938, s. 7.
- Lenin Włodzimierz, *Co robić? Palące zagadnienia naszego ruchu*, [w:] idem, *Dzieła wybrane*, t. 1, [bez tłumacza], Warszawa 1949, s. 174–339.
- Lenin Włodzimierz, *Dzieła wszystkie*, t. 33–45, Warszawa 1987–1989 [bez tłumacza].
- Lenin Włodzimierz, *O zadaniach proletariatu w obecnej rewolucji. [Tezy kwietniowe; 7 kwietnia 1917]*, [w:] idem, *Dzieła wybrane*, t. 2, Warszawa 1978.
- Lenin Włodzimierz, *Państwo a rewolucja*, [w:] idem, *Dzieła wszystkie*, t. 33, Warszawa 1987, s. 1–114.
- Lenin Włodzimierz, *Rewolucja u bram. Pisma wybrane z roku 1917*, wybrał, wprowadzeniem oraz postwaniem opatrzył Slavoj Žižek, przedmowa Sławomir Sierakowski, tłum. Julian Kutyła, Kraków 2006.
- Lewickij Borys, *Terror i rewolucja*, tłum. Alfred Palicki, Wrocław 1990.
- Lityński Adam, *Rewolucji rosyjskiej rok pierwszy. Wybrane zagadnienia prawa karnego*, [w:] *Nil nisi veritas. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu*, red. Marcin Głuszak, Dorota Wiśniewska-Józwiak, Łódź 2016.

- Lityński Adam, *Leninism – the Substance of Communist Totalitarianism*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2024, t. 23, z. 1, s. 225–250.
- Lityński Adam, *Prawo Rosji i ZSRR czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików). Krótki kurs*, wyd. 3, Warszawa 2017.
- Paszukanis Jewgienij, *Ogólna teoria prawa a marksizm*, tłum. Ludwika Lisiakiewicz, Warszawa 1985.
- Radzieckie prawo pracy*, red. N.G. Aleksandrow, Warszawa 1951.
- Reich Norbert, Reichel Hans-Christian, *Einführung in das sozialistische Recht*, München 1975.
- Service Robert, *Lenin. Biografia*, tłum. Marek Urbański, Warszawa 2003.
- Service Robert, *Trocki. Demon czerwonego terroru*, tłum. Magdalena Rychlik, Warszawa 2024.
- Subbotin Oleg, *Das sowjetische Arbeitsrecht zwischen den Weltkriegen 1917–1941*, [w:] *Modernisierung durch Transfer zwischen den Weltkriegen*, herausgegeben von T. Giaro, Frankfurt am Main 2007, s. 105–136.
- Trocki Lew, *Moje życie. Próba autobiografii*, tłum. Jan Barski i Stanisław Łukomski, Warszawa 1930, reprint Warszawa 1990.
- Trocki Lew, *Zdradzona rewolucja. Czym jest ZSRR i dokąd zmierza*, tłum. Aleksander Achmatowicz, Warszawa 1991.
- Walicki Andrzej, *Filozofia prawa rosyjskiego liberalizmu*, tłum. Janusz Stawiński, tłumaczenie przejrzał autor, Warszawa 1995.
- Walicki Andrzej, *Marksizm i skok do królestwa wolności. Dzieje komunistycznej utopii*, Warszawa 1996.
- Walicki Andrzej, *Zarys myśli rosyjskiej. Od oświecenia do renesansu religijno-filozoficznego*, Kraków 2005.
- Wolton Thierry, *Historia komunizmu na świecie. Próba dochodzenia historycznego*, t. 1: *Kaci*, tłum. Michał Romanek, Kraków 2021.
- Wołkogonow Dmitrij, *Lenin*, tłum. Maciej Antosiewicz, Warszawa 1997.
- Wołkogonow Dmitrij, *Siedmiu wodzów*, tłum. Władysław Jeżewski, Warszawa 1999.

Literatura (cyrylica)

- Ènciklopediâ gosudarstva i prava*, t. 3, (red.) Petr Stučka, Moskva 1930 [Энциклопедия государства и права, t. 3, (ред.) Петр Стучка, Москва 1930].
- Gojhbarg Aleksandr, *Proletarskaâ revolûciâ i graždanskoe pravo*, [v:] Aleksandr Gojhbarg, *Proletariat i pravo. Sbornik statej*, [b.m.] 1919 [Гойхбарг Александр, Пролетарская революция и гражданское право, [w:] Александр Гойхбарг, Пролетариат и право. Сборник статей, [b.m.] 1919].
- Isaev I.A., *Istoriâ gosudarstva i prava Rossii*, 4-e izd., Moskva 2016 [Исаев И.А., История государства и права России, 4-е изд., Москва 2016].
- Istoriâ zakonodatel'stva SSSR i RSFSR po ugovnomu processu i organizacii suda i prokuratury 1917–1954 gg. Sbornik dokumentov*, S.A. Golunskij (red.), Moskva

- 1955 [*История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу и организации суда и прокуратуры 1917–1954 гг. Сборник документов*, С.А. Голунский (ред.), Москва 1955].
- Istoriâ otečestvennogo gosudarstva i prava*, č. 1–2, Oleg Čistâkov (red.), Moskva 2006 [*История отечественного государства и права*, ч. 1–2, Олег Чистяков (ред.), Москва 2006].
- Istoriâ sovetskoj konstitucii (v dokumentah) 1917–1956*, Moskva 1957 [*История советской конституции (в документах) 1917–1956*], Москва 1957.
- Istoriâ sovetskoj konstitucii. Sbornik dokumentov 1917–1956*, Moskva 1957 [*История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957*, Москва 1957].
- Leviant Frida, Paškov Aleksej, *Trudovoe pravo*, [w:] *Sorok let sovetskogo prava 1917–1957*, t. 1: *Period stroitel'stva socializma*, M.D. Šargorodskij (red.), Leningrad 1957 [Левиянт Фрида, Пашков Алексей, *Трудовое право*, [w:] *Сорок лет советского права 1917–1957*, t. 1: *Период строительства социализма*, М.Д. Шаргородский (ред.), Ленинград 1957].
- Postanovlenie VCIK i Soveta Narodnyh Komissarov «Ob otmene primeneniâ vysšej mery nakazaniâ (rasstrely)». 17 âнварâ 1920 g. // „Sobranie uzakonenij 1920 g.” no. 4–5, st. 22 [Постановление ВЦИК и Совета Народных Комиссаров «Об отмене применения высшей меры наказания (расстрелы)». 17 января 1920 г. // «Собрание узаконений 1920 г.» № 4–5, ст. 22], <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/157740-postanovlenie-vtsik-i-soveta-narodnyh-komissarov-locale-nil-ob-otmene-primeneniya-vysshey-mery-nakazaniya-rasstrely-locale-nil-17-yanvarya-1920-g> (dostęp: 16.06.2025).
- Rukovodâšie načala po ugovnomu pravu RSFRR, s. 1–5, [w:] Narodnyj Komissariat Ŭsticii RSFSR. Postansvlenie ot 12 dekabrà 1919 goda: Rukovodâšie načala po ugovnomu pravu RSFRR. SU RSFSR 1919, no. 66, st. 590 [Руководящие начала по уголовному праву РСФРР, s. 1–5, [w:] Народный Комиссариат Юстиции РСФСР. Постансвление от 12 декабря 1919 года: Руководящие начала по уголовному праву РСФРР. СУ РСФСР 1919, № 66, ст. 590], <https://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=4859#v2fzpFUOekO2mV7F5> (dostęp: 16.06.2025).
- Sobranie Uzakonenij i Rasporâženij Rabočego i Krest'ânskogo Pravitel'stva RSFSR. 1918 no. 87/88. St. 905 [Собрание Узаконений и Распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР. 1918. № 87/88. Ст. 905], https://ru.wikipedia.org/wiki/Собрание_узаконений_РСФСР (dostęp: 16.06.2025).
- Sorok let sovetskogo prava 1917–1957*, t. 1, *Period stroitel'stva socializma*, (red.) Ollimpiad Ioffe, Leningrad 1957 [*Сорок лет советского права 1917–1957*, t. 1, *Период строительства социализма*, Олимпиад Иоффе (ред.), Ленинград 1957].

► STRESZCZENIE

Lenin prawnik o prawie rewolucji. Zagadnienia wybrane. Szkic problemu

Generał pułkownik Dmitrij Wołkogonow, filozof i historyk, doradca Jelcyna, autor wielu cennych biografii twórców i wodzów rewolucji bolszewickiej (Lenina, Stalina, Trockiego i innych), napisał, że nikt w wieku XX nie odcisnął na obliczu świata tak głębokiego piętna jak Lenin. Trzeba się z tym zgodzić.

Marks i Engels byli teoretykami, zaś Lenin wniósł do ich nauki bolszewizm, przekształcając ich naukę w naukę walki klasowej. W komunizmie miało nie być klas, a więc miałyby nie być państwa, a więc tym bardziej miałyby nie być prawa. Hannah Arendt uogólni, że „marksowska koncepcja państwa całkowicie wyeliminowała element prawa”.

To Lenin stworzył koncepcję obalenia porządku świata przy pomocy zawodowych rewolucjonistów. Lenin wkroczył na ścieżkę wskazaną pół wieku wcześniej przez Piotra Nikiticza Tkaczowa (pisarza, krytyka literackiego, 1844–1886).

Niegdyś to Wolter wzywał: „Chcecie mieć prawa doskonałe, to spalcie wszystkie dotychczasowe”. Wolter to powiedział, Lenin to zrealizował. Piotr Tkaczow pierwszy wskazał kierunek, ale to dziełem Lenina było stworzenie partii składającej się z zawodowych rewolucjonistów. Już w 1902 roku w programie naszkicowanym w broszurze *Co robić* Lenin akcentował bardzo mocno, że partia miała być stworzona na wzór struktury wojskowej, a więc scentralizowana i zdyscyplinowana z silnym przywódcą. Taki będzie cały sowiecki ustrój totalitarny.

Dziełem Lenina były likwidacja własności prywatnej, wprowadzenie aktami prawnymi obowiązku pracy (zasada: „kto nie pracuje, ten nie je”), zmiany w prawie karnym w kierunku jego drastycznego zaostrzenia, ustanowienie policji politycznej na czele z Dzierżyńskim, która stosowała terror między innymi dla wymuszenia respektowania zmian w prawie. Wszystko, co stało się w prawie po listopadzie 1917 roku, było dziełem Lenina.

► SUMMARY

Lenin, Lawyer on the Law of Revolution. Selected Issues. Outline of the Problem

Philosopher and historian Colonel General Dmitry Volkogonov, advisor to Yeltsin and author of many valuable biographies of the creators and leaders of the Bolshevik Revolution (Lenin, Stalin, Trotsky, and others), wrote that no one in the 20th century left such a deep mark on the world's fate as Lenin. One has to agree with this.

Marx and Engels were theorists, while Lenin brought Bolshevism to their concept, transforming them into a doctrine of class struggle. In communism, there were to be no classes, and therefore no state, and even less so – no law. Hannah Arendt generalizes that “the Marxist concept of the state completely eliminated the element of law.”

It was Lenin who created the concept of overthrowing the world order with the help of professional revolutionaries. Lenin followed the path laid out half a century earlier by Pyotr Nikitich Tkachev (writer, literary critic, 1844–1886).

It was Voltaire who once called out: “If you want perfect laws, burn all the existing ones.” Voltaire said it, Lenin did it. Pyotr Tkachev was the first to point the way, but it was Lenin’s work to create a party of professional revolutionaries. As early as 1902, in the program outlined in his pamphlet *What Is To Be Done*, Lenin strongly emphasized that the party was to be modeled on a military structure, i.e., centralized and disciplined, with a strong leader. This is what the entire Soviet totalitarian system would be like.

Lenin’s work included the abolition of private property, the introduction of compulsory labor through legal acts (the principle: “those who do not work shall not eat”), changes in criminal law towards its drastic tightening, and the establishment of a political police force headed by Dzerzhinsky, which used terror, among other things, to enforce compliance with changes in the law. Everything that happened in law after November 1917 was Lenin’s work.